

Türkçede Kelimelerin Ekleşmesiyle Ortaya Çıkan Ekler

Prof. Dr. Nadir İlhan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8861-1620>

Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.05.2018
Kabul: 27.06.2019
On-line Yayın: 30.06.2019

Anahtar Kelimeler

Ek
Yardımcı Kelime
İsim
Edat
Zamir
Yardımcı Fiil

Öz

Ekleşme, kelimelerin yapısal özelliklerini kaybederek ek haline dönüşmesi olayı olup eklenen kelimeler kendi bağımsız yapılarını kaybederek eklendiği kelimeyle uyum içerisinde kullanılırlar.

Dil sistemimiz içerisindeki eklerin bir kısmının varlığını, Türkçenin günümüze ulaşan ilk yazılı metinlerinin verildiği Eski Türkçe döneminden beri kullanıldığını yazılı belgelerimizden öğrenmekteyiz. Bazılarının ise sonradan ortaya çıktığı, bu ortaya çıkışın yoktan var olmak şeklinde değil, mevcut şeklin ve fonksiyonun değişmesiyle olduğu bilinmektedir.

Türkçenin eklerinin bir kısmı, başlangıçta bir kelime iken daha sonra ekleşerek günümüzdeki şekillerine bürünmüşlerdir. Türkçede eklenen kelimeler olarak isimleri, zamirleri, edatları ve yardımcı fiilleri görmekteyiz.

Türkçede eklenen kelimeler kullanılış birliği sağladığı, eklendiği kelimelerden sonra geldikleri için de kolayca son ek durumuna geçmişlerdir. Ekleşme sırasında bazı eklerin uyum dışında kalmalarına karşılık kelimelerden ekleşme yoluyla ortaya çıkan eklerin genellikle ünlü ve ünsüz uyumlarına uydukları görülmektedir.

DOI: 10.9761/JASSS8077

Atıf Bilgisi / Reference Information

İlhan, N. (2019). Türkçede Kelimelerin Ekleşmesiyle Ortaya Çıkan Ekler. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 75, Summer, p. 149-162.

*The Suffix Which are Resulted With Addition of Words in Turkish***Prof. Dr. Nadir İlhan**Ahi Evran University, Faculty of Art and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Kırşehir –
TURKEY

Article History

Submitted: 15.05.2019

Accepted: 27.06.2019

Published Online: 30.06.2019

Key Words

Appendix
Auxiliary Word
Name
Preposition
Pronoun
Auxiliary Verb

Abstract

Affixation is the event that the words lose their structural features and become an affix, and the words attached are used in harmony with the words they were added by losing their independent structures.

We have learned from our written documents that the existence of some of the affixes in our language system has been used since the old Turkish period in which the first written texts of the Turkish language that have reached today were given. It is also known that some of them appear later, this emergence is not from out the existence but by changing their present forms and functions.

Some of the Turkish affixes were initially words, but later they become affixes and formed their present forms. The affixed words in Turkish language are nouns, pronouns, prepositions and auxiliary verbs.

The Turkish affixes provided the unity of use, and since they come after the words they were added, they easily became suffixes. Although some of the affixes are out of harmony at the time of affixation, the words formed by affixation are generally compatible with the vowel and consonant harmony.

DOI: 10.9761/JASSS8077

Giriş

Dillerin ortaya çıkışı ve farklılaşmalarının ne zaman ve nasıl olduklarını tespit etmek mümkün olmadığı gibi eklerin bir kısmının ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını belirlemek mümkün olmayabilir. Ancak günümüz Türkçesinde kullanılan bazı eklerin nasıl bir oluşumla ortaya çıktıklarını, nasıl bir değişim gösterdiklerini; bazılarının kelimelerden ekleştiğini, bir kısmının da ek+kök / kök+ek kaynaşmasıyla ortaya çıktıklarını elimizdeki tarihî metinlerden hareketle takip edebilmekteyiz.

Ekleşme, kelimelerin yapısal özelliklerini kaybederek ek haline dönüşmesi olayı olup eklenen kelimeler kendi bağımsız yapılarını kaybederek eklendiği kelimeyle uyum içerisinde kullanılırlar.

Ekleşmenin günümüzde de devam ettiğini belirten Vecihe Hatiboğlu "Türkçedeki eklerin önemli bir kısmı sözcüklerin ekleşmesiyle meydana gelmiştir, denilebilir"¹ sözleriyle ifade etmiştir.

Dil sistemimiz içerisindeki eklerin bir kısmının varlığını, Türkçenin günümüze ulaşan ilk yazılı metinlerinin verildiği Eski Türkçe döneminden beri kullanıldığını yazılı belgelerimizden öğrenmekteyiz. Kemal Eraslan da Türkçede eklerin oluşum ve işlevlerinin lehçelere göre farklılıklar gösterebildiğini ifade ettikten sonra, bazı eklerin Türkçenin bilinmeyen devirlerinde var olduğunu, bazılarının ise sonradan ortaya çıktığını, bu ortaya çıkışın yoktan var olmak şeklinde değil, mevcut şeklin ve fonksiyonun değişmesiyle olduğunu belirtmiştir.²

Türkçede morfolojik şekillerin ortaya çıkışının iki yolla tespit edildiğini belirten Şçerbak, bunlardan birinin bir ismin başka bir isme katılırken önce son çekim edatı haline, sonraları yapım veya çekim eki haline gelmesi, diğerinin de bir fiilin başka bir fiille birleşerek önce yardımcı fiil vazifesi ile, sonraları morfolojik unsur gibi kullanılmasyla olduğunu bildirmiştir³. Şçerbak'ın da yazısında dile getirdiği gibi, Türkçedeki bazı ekler, kelimelerden ekleşmiş yapılarıdır.

Türkçenin eklerine baktığımızda, eklerin bir kısmının en eski metinlerimizden beri var olduklarını bir kısmının en eski metinlerimizden beri var olmadığını sonradan ortaya çıktıkları görmekteyiz. İlk metinlerden beri kullanılan eklerin bazılarının hiç değişmeden bazılarının ise fonetik değişimlerle kullanım görev ve özelliklerini koruyarak günümüze ulaştıkları bilinmektedir.

Türkçede eklerin meydana gelişinde başlıca üç yolun olduğunu ifade eden Vecihe Hatiboğlu bunu, "1... bazı eklerin başlangıçta ayrı sözcükler oldukları halde ek durumuna geçtiklerini; 2... bazı eklerin iki ekin birleşmesiyle, 3... bazı eklerin durumu da inceleyicilerin dikkatini, üçüncü bir yola, belli diller arasında ortak bir kaynağa çekmektedir."⁴ sözleriyle anlatmıştır.

Türkçenin eklerinin ortaya çıkarılışı da kelimelerin ortaya çıkışındaki gibi farklı şekillerde olabilmektedir. Türkçede yeni eklerin ortaya çıkarılışını dört grupta değerlendirebileceğimizi bir makalemizde şöyle belirtmiştik:

"1. Bazı eklerin, kelimelerin ekleşmesinden ortaya çıktığı bilinmektedir. Türkçede eklenen kelimeler olarak zamirler, edatlar ve yardımcı fiilleri görmekteyiz. Şahıs zamirleri fiil çekimlerinde ve isimlerin iyelik çekimlerinde ekleşmektedirler. -lA, -s°n, -°m, -dur ...: vb.

2. Yeni ekler ortaya çıkarılırken var olan bir ek çeşitli ses olaylarına uğrayarak değişmekte, yeni bir ek görüntüsüyle yaşamaktadır. Yönelme halinin +ga/+ka'den +a/+e'ye, -garu -gerü ekinin -arı -eri'ye dönüşmesi gibi.

3. Bir kısım yeni ekler, var olan ekler birleştirilerek oluşturulmaktadır. -mAdAn,

¹ Vecihe Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, Türk Dil Kurumu Yayını Ankara 1981, s.7.

² Kemal Eraslan, "Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu", **3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı 1996**, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1999, s. 381.

³ A. M. Şçerbak, "Türkçe Morfoloji Tarihini İnceleme Meselesine Dair" **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1989**, TDK Yay. Ankara, 1994, s. 318-319.

⁴ Vecihe Hatiboğlu, "Türkçede Eklerin Kökeni" **Türk Dili C. XXIX**, S. 268, TDK Yay., Ankara, Ocak 1974, s. 331-332.

4. Bir kısım yeni eklerin oluşumu da, Eski Türkçe döneminden beri var olan bazı eklerin Türkçenin bazı kelimeleriyle kaynaşarak yeni bir ek kimliğiyle karşımıza çıkmaları şeklindedir. –dAş, –mAz, –maç, –leyin”⁵

Eklerin varlığını menşe bakımından ikiye ayıran Muharrem Ergin başlangıçtan beri var olan eklerle ‘asıl ekler’ demiştir. Eklerin menşei konusunda bilgi verirken “Eklerin bir kısmı ise dilin bilinen devirleri içinde ... bir kelimenin ekleşmesi neticesinde teşekkül etmişlerdir.”⁶ diyerek bazı eklerin kelimelerin ekleşmesinden ortaya çıktığını ve zaman içerisinde ekleşen kelimeyle mantıki ilgisinin unutulması bunların da asıl ekler gibi işlev gördüklerini dile getirmiştir.

Lois Bazin de, “Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri”⁷ yazısında şahıs eklerinin isim kökenli kelimelerden ekleştiğini, son çekim edatlarının ekleşme temayülünde olduğunu belirtmiştir.

Türkçenin eklerinin bir kısmı, başlangıçta bir kelime iken daha sonra ekleşerek günümüzdeki şekillerine bürünmüşlerdir. Türkçede ekleşen kelimeler olarak isimleri, zamirleri, edatları ve yardımcı fiilleri görmekteyiz. Kelimelerin eklerle birleşerek kaynaşarak ekleşmesiyle yani; isim tamlaması, sıfat tamlaması, edat grubu, birleşik fiil şeklinde olan yapılarda kelime grubunun sonundaki kelimenin eklenmesi ve/veya yapının ekleşmesiyle yeni ekler ortaya çıkmıştır.

Karında eş> karındaş >kardaş >kardeş, gönül+deş, ülkü+deş, yol+daş

Bulama aş > bulamaş > bulamaç; sütlü aş > sütlaş >süt+laç, kavur+maç

Sabah layu+n >sabah+layun > sabah>leyin, öğle+leyin

Kele yoru-r > geliyor, bil-miş-tur-ur > bilmıştır.

Türkçede ekleşen kelimeler kullanılış birliği sağladığı, eklendiği kelimelerden sonra geldikleri için de kolayca son ek durumuna geçmişlerdir. Türkçede ön ek olmadığı için ekleşen unsur daima sondaki kelimedir ve genellikle de kendisinden sonra başka ek gelmemektedir.

Gel-miş-tir, gel-ecek-sin, sabah-leyin, araba-y-la ... vb. gibi

Dil sistemimizde ekleşen kelimeler taşıdıkları görevlerini sürdürerek, birleştikleri kelimeye taşımışlardır. –la vasıta hali ekinin taşıdığı anlam ekin çıktığı kelime olan ‘birle’nin taşıdığı görev, sözdizimine kattığı anlamla aynıdır. Türkçenin dil sistemi içerisinde yer alan bazı ekler ile bazı kelimeler aynı görevde kullanılmaktadırlar. Görevli biçimbirimler denilen bağlaç ve edatların bir kısmının sözdiziminde yüklendiği aynı görevi karşılayan bağımlı biçimbirimler olan ekler de eş zamanlı olarak dilimizde bulunmaktadır.

Yola kadar koştuk. Yolaca koştuk.

Çocuk gibi hareket etti. Çocukça hareket etti.

Araba ile geldi. Arabayla geldi.

munun teg > Mundak

söz birle > sözle

Bugün kullanılan bir kısım eklerin ilk metinlerimizde yer almadıkları, sonradan ortaya çıktıkları metinlerde kullanılmış olmamaları dolayısıyla anlaşılmaktadır. İlk metinlerimiz olan Orhun Yazıtlarıyla Uygur metinlerinde yer almayan ekler incelendiğinde de bunların bir kısmının kelimelerin / yardımcı kelimelerin ekleşmesiyle, yani;

Edat / bağlaçlar

İsimler

⁵ Nadir İlhan, Türkçede Ek+Kök/Kök+Ek Kaynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8 Fall 2009, s.1573-1574. (1572-1594)

⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basın Yayım Tanıtım İstanbul 2001, s.119.

⁷ Lois Bazin, (çev.: E. Gemalmaz) “Türk Dilinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri”, Mehmet Akalın, *Tarihi Türk Şiveleri*, TKAE Yay., Ankara, 1979, s. 15-28.

Şahıs zamirleri

Yardımcı fiiller

gibi kelimelerin zaman içerisinde birlikte kullanıldığı kelimelerle meydana getirdiği birlik içerisinde müstakil kelime hüviyetini kaybederek ekleşmesiyle ortaya çıkmışlardır.

1. Edatların / bağlaçların ekleşmesi:

İle (<birle), layu, ok/ök, teg vd. kelimeler, kendisinden önceki kelimelerle kaynaşarak veya bir kısım eklerle birleşerek ek konumuna geçmişlerdir. Eski Türkçe döneminde pekiştirme amaçlı kullanılan ok, erki, erinç gibi kelimelerden ok ve erki kelimeleri zaman içerisinde kendinden önceki kelimeyle kaynaşarak ek veya ekin bir parçası olarak kullanılmaya devam edilmişlerdir.

1.a. Birle >bile >ile :

Eski Türkçe dönemi metinlerinden beri kullanılan birle bağlaç/edatı tarihi dönem metinlerinde ve çağdaş Türk lehçelerinde fonetik farklılıklarıyla *birle, bile, bilen, ile, ilen* şekilleriyle kullanılmış ve kullanılmaya da devam etmektedir. Ancak bu bağlacın Türkiye Türkçesinde ekleşmesiyle -IA vasıta hali eki ortaya çıkmıştır. İsim çekim ekleri içerisinde yer alan -IA vasıta hali ekiyle ile bağlacının veya tarihi lehçelerde kullanılan birle bağlacının anlam ve görev açısından bir farklılığı yoktur. Zaten görevli biçim birimler denilen edat bağlaç gibi kelimelerin bazı eklerle aynı görevi üstlendikleri bilinmektedir.

Çocuk duvarı kalem **ile** çizdi. = Çocuk duvarı kalem**le** çizdi.

Bu ekin yapısı konusunda iki farklı görüş ortaya konulabilir. Ancak her ikisinde de bir kelime kökü ile birleşerek kaynaşan bir ekin varlığı görülecektir. Birinci bakış açısıyla bu yapı, birle > bile > ile edatının ekleşmesinden sonra ortaya çıkan -le vasıta hali ekidir. Kalınlık incelik uyumuna uygun kullanılan ekin, eski Türkçe döneminde de kullanılan vasıta hali eki -°n'yle birlikte ek yığılması şeklinde ortaya çıkan +lan şekli de bir kısım tarihi metinlerde ve ağızlarda kullanılmaktadır.

İkinci bakış açısıyla Zeynep Korkmaz, eserinde Gabain'in hocası Bang'ın görüşüne itiraz ederek Eski Türkçeden beri kullanılan *birle, bilen 'ile'* edatının yapısı konusunda Poppe'nin görüşüne uygun olarak -°n ile yapılmış bir zarf-fiile (<*bir+il-en>birle>bilen) bağladığını belirtmektedir ki burada da **bir** kelime kökü bulunmaktadır.⁸

1.b. Layu :

Bu kelime Türkçe metinlerimizde birkaç örneğine rastladığımız bir edat olup varlığını +leyin ekinde devam ettirmektedir. Bu ek, muhtemelen kelime olabileceğini düşündüğüm *Eski Türkçedeki layu kelimesi üzerine vasıta hali eki +n'nin getirilmesiyle oluşan* şeklin zamanla kaynaşmasıyla orta çıkmış olmalıdır. Layu ve aslan kelimelerinin birlikte kullanımına Kutadgu Bilig'de rastlanmaktadır. Beyitteki -layu ve teg kelimeleri, gibi edatının karşılığı olarak kullanılan kelimelerdir.

2314 uluğ tutsa hamyet kör arslanlayu

ügi teg usuz bolsa tünle sayu⁹

"2314 Aslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi, geceleri uykusuz geçirmelidir."¹⁰

Clauson, isimden isim yapan ekler başlığı altında verdiği -layu için "*isimden türetilmiş fiilleri zarf yaptığı söylenebilir. Fakat, bu açıklamaya uygun elimizde sadece bir örnek vardır. Arsla:n>arslanlayu : arslan gibi*"¹¹ demektedir. Ancak burada isimden türetilmiş bir fiilden ziyade bir ismin layu kelimesi ile bir benzetme ilgisinin kurulması söz konusu olmalıdır.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerindeki bencileyin sencileyin kelimelerindeki zamirden

⁸ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları*, 3. Baskı TDK Yay., Ankara 1994, s.69.

⁹ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yay., Ankara 1979, s.246.

¹⁰ Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*, TDK YAY. Ankara 1991, s.173.

¹¹ Clauson, agm., 2007, s.188.

sonraki +ca eşitlik eki üzerine getirilen yapı da sabahleyin yapısındaki +leyin olmalıdır. Ben+ce+leyin> bencileyin

Ekin ünlü uyumları dışında isimlere gelerek, onlardan belirteçler türettiğini belirten Vecihe Hatiboğlu, “akşamleyin (akşam-leyin), sabahleyin (sabah-leyin), geceleyin (gece-leyin)”¹² gibi örnekler yanında bencileyin (benci-leyin) örneğini de göstermiştir. Başlangıçta layu şeklindeki kalın ünlülü bir kelimedenden eklenen sonra benzeşme yoluyla incelen bu ekin uyumları dışında kalması, onun bir kelime kökünden ortaya çıktığını düşündürmektedir.

1.c. Ok / ök :

Ok / ök pekiştirme edatının gerek tarihî metinlerde gerekse çağdaş lehçelerde kelime ve eklerle kaynaşarak birleştiğini kabul eden Zeynep Korkmaz, bu birleşim konusunda da şunları söylemektedir: “Ok edatı gerek tarihî metinlerde gerekse lehçelerde ünlü ile biten kelimeler ve edat hükmünde ekler ile birleşirken, Türkçe’de hükümlü ses kuralı gereğince kendi ünlüsünü kaybedip birleştiği kelime ya da ek ile büsbütün kaynaşmıştır.”¹³ Ök pekiştirme edatının bazı eklerle kaynaşarak yeni ekler meydana getirdiğini Ahmet Buran da makalesinde¹⁴ kabul etmekte, Zeynep Korkmazın makalesinde¹⁵ dile getirdiği görüşlere katılmaktadır. Ök edatının ekleştiği yapılar içerisinde –acak ve –duk ekleri örneklenebilir.

–AcAk eki, –a+ça+ök yapısıyla medyana gelmiş olmalıdır. Ekin yapısı üzerine ayrıntılı bir yazı yazan Zeynep Korkmaz Türkçede asıl gelecek zaman ekinin –a olduğunu daha sonra bu ekin fonksiyonunun aşınarak kaybetmesi sonucu gelecek zaman fonksiyonunu başka bir eke (–çak ekine) aktararak yeniden canlandırdığını kendisinin de –çak ekine bağlı bir ses durumuna geldiğini belirtmiştir.

Korkmaz ekin yapısı konusunda “+cak <+çak, <+ça + ok pekiştirme edatı birleşmesinden meydana gelen ve aslında, kelimeler arasında geçici ilişkiler kuran ve eşitlik hâli gösteren bir isim çekimi eki olan +çak ...”¹⁶ diyerek ekin yapısının +ça eşitlik ekiyle başka eklerle de birleşen pekiştirme edatı ok / ök olduğunu belirtmiştir.

Dİk / -DUk:

Türkçenin Ekleri adlı eserinde ekin görevini “~ eki, eylem kök ya da gövdesinden geçmiş zaman ortacı kurar: tanıdık (tanı-dık) kimse, tanımadık (tanı-ma-dık) kimse ..”¹⁷ şeklinde açıklamıştır. Hatiboğlu, ekin yapısı konusunda herhangi bir görüş belirtmemiştir.

Ekin yapısı konusunda Şinasi Tekin, Toharca ma te / ma ti (yoksa, medikçe) edatlarıyla ok pekiştirme edatının kaynaşmasıyla ma ti ok > maduk biçiminin oluştuğunu, daha sonra da –ma ekinin olumsuzluk eki olarak ayrılmasıyla –duk ekinin ortaya çıktığını kabul etmektedir.¹⁸

1.d. Teg :

Teg kelimesi Türkçenin ilk yazılı belgelerinin ortaya konulduğu, Eski Türkçe dönemi dediğimiz dönemden beri kullanılmaktadır. Gabain’in eserinde, kelimenin son çekim edatı olarak kullanımı

¹² Hatiboğlu, age., 1981, s.100.

¹³ Zeynep Korkmaz, “Türkçede ok / ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Birinci Cilt, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 107.

¹⁴ Ahmet Buran, “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni” 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 207214.

¹⁵ Zeynep Korkmaz, “Türkçede –acak / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi C.XVII/1-2, Ankara, 1959, s. 159-168.

¹⁶ Korkmaz, agm., 1959, s.6.

¹⁷ Hatiboğlu, age., 1981, s.61.

¹⁸ Şinasi Tekin, “Türkçede –mA- olumsuzluk eki ile –dik+ eki nereden geliyor?” Tarih ve Toplum, Şubat 1990, C.13, S.74, s.14-17.

yanında antag “derhal, bunun gibi”¹⁹, bälintäg “korkunç”²⁰ örneklerinde olduğu gibi kelimelerden yeni kelimeler türeten bir yapım eki şeklinde kullanıldığı da gösterilmiştir.

Eski Türkçedeki teg (tek < dek) edatının fonetik değişime uğrayarak ekleşmesinden oluşan kelimenin Özbek Türkçesinde bugün ek şeklinde kullanılması Volkan Coşkun’un Özbek Türkçesi Grameri adlı eserinde gösterilmiştir. Bu konuda Özbek Türkçesi Grameri’nde: “Eşitlik-benzerlik hâli ekleri +çä, +däy, +dek ekleridir. Bu ekler genellikle miktar fonksiyonlarıyla çokça kullanılır.

*Yolbärs+däy (bökir-) “arслан gibi (kükre-)” ... ölgü+dek (çärçä-) “ölecek gibi (yorul-)”, qar+dek (eri-) “kar gibi (eri-)”*²¹ b ilgisi ve örneklerine yer verilmiştir.

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde de benzer kullanımlarla +dAy, +tAy eşitlik hali ekinin kullanıldığı Öner’in eserinde gösterilmiştir.²² Ferhat Tamir, eşitlik ve benzerlik hali eki olarak gösterdiği -day, -dey, -tay, -tey ekini isimden isim yapım ekleri içerisinde göstermiş; ekle ilgili olarak “Asıl sayı isimlerinden tahmini sayı sıfatları yapar. Min-dey “bin kadar”, kırık-tay “kırk kadar”, cetpis-tey “yetmiş kadar”²³ “Taw-day biyik (Dağ gibi büyük), Agaş-tay casıl (Ağaç gibi yeşil)”²⁴ bilgisi ve örneklerini vermiştir.

2. İsimlerin ekleşmesi:

İsim ve sıfat tamlaması kuruluşunda oluşturulan bazı kelime gruplarındaki tamlanan kelimelerin ekleşmesi şeklinde görülmektedir. Ekleşme meydana gelirken ikinci kelime ya birinci kelimenin sonundaki ekle kaynaşarak veya ikinci kelime kendinden sonra gelen ekle kaynaşarak yeni bir eke dönüşmektedir. Ekleşen isimler içerisinde aş, eş, el, gil, sayu gibi kelimeler sayılabilir.

2.a. Aş

Yemek anlamındaki bu isim günümüzde kelime özelliğini kaybetmiş olarak birkaç ek içerisinde bulunmaktadır. Bu ekler –maç ve –laç ekleridir. Eklerin yapısı ve oluşumları hakkında Türkçede Ek+Kök/Kök+Ek Kaynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler adlı makalede ayrıntılı bilgi verilmişti. Aşağıda eklerle ilgili şu özet bilgiler verilebilir.

-maç :

Ek, fiil kökleri üzerine gelerek onlardan yemek isimleri türeten bir ek olarak varlığını devam ettirmektedir. Bula-maç, tuta-maç vb. gibi. Ercilasun, ekin etimolojisini doğramaç örneğiyle şöyle açıklamaktadır: ““doğramaç” örneği üzerinde bunu açıklamak gerekirse “doğramaç < doğramaş < doğrama aş” şeklinde bir gelişme ile –maç ekinin meydana çıktığı görülür.”²⁵

Muharrem Erginin Türk Dil Bilgisi’nde örneklediği “Bula-maç, bazla-maç, kıy-maç, yırt-maç, çığır-maç”²⁶ kelimelerinden, *bulamaç, bazlamaç, kıymaç* kelimelerinde yer alan –maç eki fiil köklerine eklenerek onlardan yemek adları türeten birleşik bir ek olmalıdır. Ek, fiillerin –ma mastar ekli şekli ile aş isminin birlikte kullanımı ile ortaya çıkmıştır.

Yapı, -Ercilasun’un da yukarıda belirttiği yapıyla- “bula-ma aş” şeklindeki bir sıfat tamlamasının sonundaki isim unsurunun önceki kelimenin sonundaki –ma ekiyle kaynaşmasıyla –maş /-meş ortaya çıkmış, –ş’in –ç’ye değişmesiyle –maç’a dönüşmüştür.

-laç :

¹⁹ A. Von Gabain, (çev. Mehmet Akalın), *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2003, s.46.

²⁰ Gabain, *age.*, s.267.

²¹ Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000, s.78.

²² Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, s.139.

²³ Ferhat Tamir, “Kazak Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör A. Bican Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s.440.

²⁴ Tamir, *age.*, s.455.

²⁵ Ahmet B. Ercilasun, “-maç –meç Eki Üzerine” *Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara 2007, s.353.

²⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 2005, s.197.

Süt ismi üzerine getirilen ondan yeni bir isim türeten isimden isim yapım eki gibi görülen bu ek aslında birleşerek kaynaşan iki unsurdan meydana gelmiştir. Sütlü+aş> sütlaç yapısında görülen bu ek de bir ekle bir kelimenin kaynaşmasından ortaya çıkmıştır. Yapı süt ismi üzerine getirilen -lü olumlu sıfat (isimden isim yapma) ekiyle aş isminin oluşturduğu bir sıfat tamlaması iken kaynaşma yoluyla tek kelimelik bir isim halini almıştır. Kaynaşmada da ikinci kelime 'aş'daki -ş > ç'ye dönüşmüştür. Süt isminin sonuna getirilen -lü ekindeki ünlü de düşmüş, "süt+lü aş > sütlüaş > sütlaç" yapısı ortaya çıkmıştır. Aynı oluşumun günümüzde **güllaç** kelimesinde de yaşadığını görüyoruz. Gül+lü aş > güllaş > güllaç.

Sütlaç kelimesinin temeli olan 'sütlü aş', Derleme Sözlüğünde madde başı olarak örneklenmiştir.²⁷ Derleme Sözlüğünde yer alan örneklerden bu yemeğin XV. yüzyıldan önce Türkler arasında bilindiğini ve ismin bir sıfat tamlaması şeklinde 'sütlü aş' şekliyle kullanıldığını da öğrenmekteyiz.

2.b. Eş

Eş ismi bugün kaynaşmış kalıplaşmış olarak +DAş ekinde yer almaktadır. +DAş eki *paylaşılan* anlamı veren isimler türetmektedir. Ekin yapısıyla ilgili olarak Clauson, "*Bulunma hali ekiyle eş kelimesinin kaynaşmasıyla oluşmuş bir ek olduğu kabul edilebilir.*"²⁸ demektedir. Ek, Türkçenin diğer eklerinin aksine, bugün kalınlık incelik uyumuna bağlı olmaksızın -daş / -deş; -taş / -teş şekilleriyle kullanılmaktadır. Bugün kardeş, yoldaş, ülküdaş, sırdaş, işteş, meslektaş, yurttaş, arkadaş, ırktaş, dindaş, vb. pek çok isimde birliktelik ifadesiyle kullanılan bu kelime, yaygın olmamakla birlikte başka isimlerle de kullanılabilme özelliğine sahiptir.

Bu kelimeler içerisinde kardeş kelimesinin *karında eş* şeklinden ekleşerek ortaya çıkan *karındaş* şekli, Türkçenin eski dönemlerinden beri kullanılmaktadır. Köktürk kitabeleri üzerine yazılan eserlerde kelimenin tamlama şekli *karında eş* ve kaynaşmış şekli *karındaş* yer almamakla birlikte Eski Türkçenin Grameri adlı eserinin sözlük bölümünde A. Von Gabain 'karındaş'²⁹ şekline yer vermiştir. Eski Türkçenin Grameri'nde yer alan bu şekil de, kelimenin Eski Türkçe dönemi içerisinde yer alan Uygur Türkçesi döneminden beri tamlama şeklinden çıkarılarak kaynaşmış şekli '*karındaş*'ın kullanıldığını göstermektedir.

2.c. El

El kelimesi bugün bazı yer isimlerinin kuruluşunda ikinci kelime olarak yer almaktadır. Bu yer isimlerinin birinci kelimesi de bir şahıs ismi olarak kullanılan özel isimlerdir. Bu tür birleşik kelimeler belirtisiz isim kalıbıyla kurulan "Yavuzeli, Yusufeli ...vb. isimlerdir. Bu yapıyla kurulan yer adlarının bir kısmının dildeki "en az çaba yasasına uygun olarak" kısalmaya uğradıkları söylenebilir. Ses düşmesine bağlı olarak meydana gelen bu kısalmayla da Yahyalı, Hocalı, ... gibi yer adları ortaya çıkmış olmalıdır. Yahya eli belirtisiz isim tamlamasındaki el kelimesinin e'si kaynaşma sırasında düşünce kelimenin sonundaki l ünsüzü ile tamlamanın sonundaki ı iyelik eki birleşerek -lı ekine dönüşmüş olmalıdır. Ancak bu yapıyla ortaya çıkan -lı eki ile olumlu sıfat eki olarak anlatılan -lı ekinde yapı itibarıyla farklıdır. Yağ-lı, tuz-lu, acı-lı gibi yapılarıdaki -lı Eski Türkçe metinlerde de yer alan -lIK ekinin sonundaki K'nın düşmesiyle oluşmuş iken Yahyalı yer adındaki yapı, anlam ve bağlam açısından farklı olduğu gibi ek de farklı olmalıdır.

2.d. Gil:

Bu ek, eklendiği veya üzerine geldiği kelimenin karşıladığı asıl anlamın çokluğunu değil,

²⁷ TDK., **Derleme Sözlüğü C.V**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1971, s.3639-3640.

²⁸ Sir Gerard Clauson (çev.: Uluhan Özalan", "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler" **Dil Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1 Güz 2007, s.191.

²⁹ Gabain *age.*, 2003, s.278.

kelimeyle ilgili olan kavramların çokluğunu belirtmektedir. Örneğin “Ablamgil yarın gelecekler.” gibi bir ifadeye kast edilen birden fazla abla değil, ablayla ilgili olan kişilerdir. Yani ablanın eşi, çocukları veya arkadaşlarıdır.

+gil ekinden sonra da -lAr çokluk ekinde olduğu gibi, isim hal ekleri kullanılabilmektedir. Amca-m-gil-e, dayı-n-gil-le, torun-um-gil-den, Akçakoca-gil-lerden-miş, Oğuz-gil-in vb. kullanımlar günlük hayatta yaygındır.

İbrahim Delice “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”³⁰ adlı çalışmasında +gil ekini, eklendikleri kelimelerin türünü değiştirmeden, yeni kelime türetmeden onları sadece anlam açısından genişletmeye yarayan eklerin bir bölümünü oluşturan ‘ismi genişleten ekler’ grubu içerisinde değerlendirmiştir. İsmi genişleten ekler ve örnekleri de çalışmada şöyle yer almıştır: “-cIK: kedi-CİK; -cAğIZ: çocuk-CAĞIZ; -gIl: ... Ahmet-GİL-e gidiyoruz; -lAr: Ayşe-LER bugün bize gelecek; -lAr: ağaç-LAR; -ç: ana-Ç”³¹

“Türkçede “Sıra Dışı Ekler” ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine” başlıklı bildirisinde Gürer Gülsevin, +gil ekini bazı eklerle birlikte kelime türetmeyen, tür değiştirmeyen, unsurlar arası ilişki sağlamayan kategori ekleri olarak isimlendirdiği grup içerisinde değerlendirmiştir.

Gülsevin, +gil ekinin aslında bir yapım eki değil ekleşmiş bir edat olduğundan bahsetmiştir. Buna dayanak olarak da şu üç kanıtı ileri sürmüştür.

“1. +gil morfemi, eklerin tabii olduğu ‘büyük ünlü uyumu’na uymamaktadır (dayı+sı+gil, amca+m+gil). Ünsüz uyumuna da uymaz (Yiğitgil, Ahmetgil)

2. Üçüncü kişi iyelik ekinin üzerine bir ek getirildiğinde, kaynaştırmaya ihtiyaç olsa da olmasa da, muhakkak araya bir ‘n’ ünsüzü (zamir n’si) girmektedir (kapı+sı+n+dan). ... (+gil eki) üçüncü kişi iyelik eki almış isimlere geldiğinde arada bir zamir n’si görülmez (dayı+sı+gil).

3. Son kanıt, ekin ‘vurgu’sundadır. Türkçede ekler vurguludur ve kelime ek aldıkça vurgu en sondaki eke kayar: ... Söz konusu ettiğimiz +gil eki de, Türkçenin ek vurgusu kuralına uymaktadır: dayısıgil, annemgil, değil, dayısıgil, annemgil vurgusu kurallıdır.”³²

+gil ekiyle ilgili olarak Feyzi Ersoy, ekin kökenini Çuvaşçadaki *kil* kelimesine bağlamaktadır. Ekin Çuvaşça *kil*’den geldiği konusundaki ifadeleri de şöyledir: “... bünyesinde çokluk anlamı taşıyan Oğuz grubu lehçelerindeki (Türkmence dışında) +gil ekinin Çuvaşçada “ev, aile” manasına gelen *kil* ile aynı veya akraba bir kelimedenden geldiğini söylemek, kanaatimizce yanlış olmayacaktır.”³³

Feyzi Ersoy’un ‘ev, aile’ anlamındaki *kil* ile bağlantılandığı bu ek, belki başlangıçta sadece kişi ve akrabalık adlarıyla ve beraber kullanıldığı kişinin ailesi anlamında bir tamlama şeklinde iken, kelimenin ekleşmesiyle ve ekin fonksiyonunun da genişlemesiyle bugünkü kullanımı ortaya çıkmış olabilir. Yusuf gil başlangıçta, belki sadece ‘Yusufun ailesi’ iken bugün Yusufgil ‘Yusufun ailesi yanında Yusuf ile ilgili olan, aile dışındaki kişilerin de çokluğu’nu belirtmek için kullanılmaktadır.

Ekin başlangıçta bir kelime olduğunu daha sonra morfolojik unsura dönüştüğünü kabul edip, kökenini bir edata bağlayan Gürer Gülsevin ve “aile” anlamındaki ‘kil’e bağlayan Feyzi

³⁰ H. İbrahim Delice, “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 9. Sayı, Sivas 2000, s. 135-150.

³¹ Delice, agm., 2000: s.140

³² Gürer Gülsevin, “Türkçede ‘Sıra Dışı’ Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s.1273.

³³ Feyzi Ersoy, “+gil Eki Üzerine” *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt :1, Sayı : 1, Ankara Güz 2007, s.27.

Ersoy'un görüşlerini Ferhat Zeynalov'un şu sözleri de desteklemektedir: “Çağdaş Türk lehçelerindeki -gil eki de bir nevi topluluk, çokluk anlamı verir. Bu ek *ev*, *aile* manasında bağımsız bir sözcük olarak birçok Türk lehçesinde göze çarpar.”³⁴

Zeynalov'un gösterdiği örneklerden Memmedgil gibi sülale, aile bildiren kelimelerin yapısı “Mehemmedin kili ‘Mehmedin ailesi’; ‘Mehemmedgil’e dönmüş olabilir. Türkçedeki eklerden bir kısmının kelimelerden ortaya çıktığı bilindiğine ve ekin bir fonksiyonunun da aile adları kurmak olduğuna göre böyle bir yapının kullanılmış olması da olanaklıdır.”³⁵

2.e. Sayu > +lar

Ferhat Zeynalov'un ekle ilgili olarak “-lar, -ler eklerinin kökeni şimdiye dek bilimsel olarak açıklanamamıştır.”³⁶ demesine karşılık, +lar +ler çokluk ekinin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ahmet C. Emre, Türkçede çokluk eklerinin kökeni üzerine yazdığı yazısında +lar +ler ekiyle birlikte Türkçedeki bazı çoklukların yapısı ve etimolojisi hakkında da bilgi vermektedir.³⁷

Kuznetsov ekin etimolojisi konusunda, “hep, bütün, hürmet etmek” anlamlarına gelen sa-fiilinden yapılmış **sayu** ulacının önce ek halini alması daha sonra da, Türkçede çok sık görülen r > y, y > r değişimlerini örnekendirerek -y- yardımcı ünsüzünü r sesine dönüştürmesi sonucunda {-lAr} çokluk ekinin ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Ayrıca ekin değişim ve oluşumu da (sa- > sa-y-u > sayı > -sarı > -ları > -lar) şeklinde göstermiştir. Kuznetsov çokluk ekinin saygı çoğulu olarak kullanımı, sa- eyleminin hürmet etmek anlamına bağlamaktadır. Bununla birlikte ‘yir sayu bardık (KT9) “bütün ülkeleri gezdin” veya “yerden yere vardın” anlamına gelecek olan ‘Yir sayu bardık.’ cümlesindeki yir sayu söz grubuyla ekin oluşumu şöyle anlatılmaktadır. “Yer (veya yir) sayu > yer sayı > yer-sarı > yer-ları > yer-leri > yer-ler.”³⁸

Çokluk ekinin kökenini sayu > sayı > sarı > ları > lar şeklindeki bir gelişimle açıklayan Kuznetsov'un bir dayanağı da sabahları, geceleri, sonraları gibi kullanımlardaki +ları +leri yapısıdır. Kuznetsov'un ifade ettiği anlam ayrıntısı ‘sabahları, akşamları, sonraları, önceleri’ vb. gibi kelimelerle ifade edilen yapılarda kelimenin eklendiği ismin birden fazla olan çokluğundan ziyade, genellemeyle ekin eklendiği kelimenin bütün çokluğudur. Yani *sabahları*, ‘birkaç sabah’ değil ‘her sabahlar’ veya ‘(çoğu) sabahlar’dır.

Kuznetsov'un +lAr çokluk ekinin kökeni ve oluşumu ile ilgili olarak ortaya koyduğu görüş, Türkçedeki bir kısım ses denklikleri ve ses değişimleri açısından değerlendirildiğinde ekin oluşumunu en iyi açıklayan görüş olarak kabul edilebilir. Türkçedeki pek çok ek, kelimelerden ekleşme yoluyla ortaya çıktığına göre +lAr'ın kökeninin de sayu kelimesine bağlanması kabul edilebilir bir düşüncedir.

3. Şahıs zamirlerinin ekleşmesi:

Şahıs zamirleri, fiil çekimlerinde ve isimlerin iyelik çekimlerinde ekleşmektedir. İsim çekim ekleri içerisinde değerlendirilen iyelik ekleriyle fiil çekimlerinde kullanılan ve iyelik menşeli şahıs ekleri zamir menşeli şahıs ekleri şeklinde gösterilen fiil çekimlerinde kullanılan şahıs eklerinin Türkçenin altı şahıs zamiri sistemine göre oluşturuldukları görülmektedir. Gerek fiil çekimlerinde gerekse isim

³⁴ Ferhat Zeynalov, **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, Cem Kültür Yay., İstanbul 1993, s.115.

³⁵ Nadir İlhan, **Türk Dilinde Çokluk**, Manas Yayınları Elazığ 2009, s.111-118.

³⁶ Zeynalov, **age.**, 1993: s.106

³⁷ Ahmet Cevat Emre, “Türkçede Çoğul (*) Belgisi -ler'in Etimolojisi Üzerine Bir Araştırma” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1940**, Ankara 1941: s.41.

³⁸ Petro İ. Kuznetsov, “Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1997, s.218-219.

çekimlerinde kullanılan bu şahıs eklerinin tamamı şahıs zamirlerinden oluşmuş olmalıdır.

Ev-im, söz-ün, sevda-mız, yol-unuz, kalem-i, eser-leri

Gel-ecek-im, yürü-r-sün, oku-yor-uz, yaz-mış-sınız, bil-se-niz, anla-dı-lar

Fiil çekimlerinde kullanılan şahıs zamiri menşeli ekler denilen şahıs eklerinin Eski Türkçe döneminden sonra eklediği bilinmektedir. Eski Türkçe ve bazı tarihi dönemlerde şahıs zamirleri fiil çekimlerinde şahıs kavramını göstermek için kip ekinden sonra kullanılırken Türkçenin bazı tarihi ve çağdaş lehçeleriyle Türkiye Türkçesinde zamirlerin ekleşmesiyle ortaya çıkan şahıs ekleri kullanılmaktadır.

Kel-gey-men, kel-teci sen, tarı-mış miz, ötün-r siz, süle-di-m

Men çällärning ätrâfidä äylänämän³⁹ "Ben ihtiyarların etrafında dönüyorum."

Ben > -vAnIn :

Bu yapı Eski Türkçe döneminde görülmediği gibi Türkiye Türkçesinde de kullanılmamaktadır. Ancak bu yapının Türkçenin tarihi dönemlerinden birini oluşturan Eski Anadolu Türkçesi sahasında kullanıldığı görülmektedir.

Eski Türkçe döneminde men, Türkiye Türkçesinde ben şeklinde kullanılan birinci teklik şahıs zamirinin Eski Anadolu Türkçesinin metinlerinde fiil çekimlerinde eklenen şekli olarak görülen halidir. -van-ın / -ven-in, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen ek birinci teklik şahıs zamirinin başındaki ünsüzün v-'ye dönüşmüş şeklidir. Sondaki -in de belki "kelür venin : gelen benim" yapısındaki gibi *iyelik bildirme eki* olarak düşünülebilir. .

İkinci bir olasılık olarak ekin sonundaki -in birinci teklik şahıs eki de olabilir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde, -ven <ben ekleşmesinde bir ara devre olarak -ven yanında, kişi ifadesini güçlendirmek üzere -In 1. teklik şahıs eki eklenmiştir. Birinci teklik şahıs ekinin benzer kullanımıyla -In'li şekli, Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil çekimlerinin 1. tekil şahsında da görülmektedir. *Yaparın: yaparım, gelirin: gelirim gibi.*

4. Yardımcı fiillerin ekleşmesi:

Türkçede eklenen fiiller içerisinde yoru-, tur-, kıl-, er, et-, ... gibi fiiller yardımcı fiil olarak kullanılırken ekleşerek görevli morfolojik birimler (ekler) ortaya çıkarmışlardır.

Ahmet Buran'ın "Bir fiil diğer bir fiile önce yardımcı fiil olarak yaklaşmakta ve daha sonra da şekil ve işlev olarak morfolojik unsur durumuna gelmektedir."⁴⁰ görüşündeki durum -yor ve -dUr eklerinin ortaya çıkışını açıklama bakımından önemli bir tespittir. Ek önceleri bir yardımcı fiil ve onun çekimlenmiş hali iken daha sonra kaynaşarak morfolojik bir unsur haline dönüşmüştür.

4.a. Yoru- :

Yoru- fiili Eski Türkçe döneminde yardımcı fiil olarak kele yorur şeklinde geniş zaman çekiminde kullanılırken sonda benzeşen -or /-ur seslerinden bir grup düşerek günümüzde kullandığımız -yor şimdiki zaman şekil ortaya çıkmıştır.

Yapı, yoru-r > yorur > -yor şeklinde bir gelişim göstermiştir. Örneğin keleyorur men 'geliyorum' gibi. Eski Türkçe döneminde, günümüzdeki gibi şimdiki zaman çekimi kullanılmamaktadır. Şimdiki zaman çekimi bu dönemde geniş zaman çekimiyle ifade edilmektedir. -yor şimdiki zaman Türkiye Türkçesine ait bir yapı olup yoru- fiilinin ekleşmesinden ortaya çıkmıştır.

Ekin yapısından bahseden Kuznetsov, Karl Foy'un Türkiye Türkçesindeki -yor ekinin Eski Türkçenin -yor (yur?) ekiyle bir tutmasına karşı çıkarak bu konuda şunları söylemektedir. "Bu düşünce paylaşılamaz. Çünkü bugünkü -yor ekinin daha eski şekli -yuru-r (<yoru+-r) örneğin : çık-ı-yoru-r>çık-ı-yoru>çık-ı-yor; halbuki Eski Türkçenin -yur(yor) eki, yukarıda gördüğümüz gibi, sırf kök kelimeye,

³⁹ Ahmet Buran- Ercan Alkaya, Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 412.

⁴⁰ Buran, agm., 1999, s.209.

yani yüri (yor) fiiline dayanır, içinde morfolojik unsur yoktur.”⁴¹ Buradan da anlaşılan bu günkü –yor şimdiki zaman eki yoru- fiilinin geniş zamanda çekimlenmiş halinin kaynaşmasıyla ortaya çıkan yeni bir ektir.

4.b. Tur- :

-tur eki de Tur- fiilinden türetilmiştir. Başlangıçta tur- fiili yardımcı fiil olarak kullanılırken ondan türetilen –tur- eki günümüzde bildirme kipi eki olarak 3. Teklik şahıs için kullanılmaktadır. Bildirme eki olan **-Dİr / -DUr** da bir kelimeyle bir ekten oluşan eklerdendir. Eski Türkçe döneminde ek olarak kullanılmayan bu yapı daha sonra ortaya çıkmıştır. Eski Türkçe döneminde yardımcı fiil⁴² olarak kullanılan dur- fiili bu yapı içerisinde kaynaşarak yeni bir ek durumuna dönüşmüştür.

Eski Türkçedeki dur- yardımcı fiilinin geniş zamandaki çekimlenmiş halinin (dur-ur) içerisindeki benzeşen seslerin düşmesiyle –dur şekli ortaya çıkmıştır. –dur ekinin etkisiyle de belki, diğer bildirme ekleri mana olarak geniş zaman kavramı da taşımaktadırlar.

4.c. Et- :

Et- fiili bazı Türkçe isimler ile alıntı bazı kelimelerin birleşik fiil olarak kullanılmasını sağlayan yardımcı fiillerden biridir. Yolcu et-, hasta et-, selam et-, kaş göz et-, yer et- gibi yapılarda isimlerle kullanılan et-, yardımcı fiil olarak kullanılan unsurdur. Ancak kelimenin bazı isimlerle kullanımında (göz-et-, yaş-at-, il-et- gibi) fiil hüviyetini kaybederek eklediği görülmektedir. ‘Birisine göz ile işaret etmek’ anlamındaki göz et- yapısında etmek yardımcı fiil iken ‘kollamak, korumak’ anlamında kullanılan göz-et- yapısındaki -et- eki et- yardımcı fiilinden gelmiş olmalıdır. Yapı göz et- şeklinde isim + yardımcı fiil iken ekleşmeyle fiilin müstakil hüviyeti ortadan kalkmıştır.

Yaş-at- yapısında da yaş ismi ile et- fiili olmalıdır. Et- fiili ekleşirken diğer ekleşen yapılarda olduğu gibi ünlü uyumuna uyumuş bu yapıda –at- şekliyle yer almıştır. _

4.d. Er- (Ar-)

Eski Türkçe döneminde er- şeklinde kullanılan fiili Türkiye Türkçesinde –r düşmesiyle e>i değişimiyle i- şeklinde kullanılmaktadır. Ekleşmeye uğrayan bazı kelimelerin ekleşen halleri yanında kelime şekilleri de kullanılmaya devam edilmektedir. İsim ve sıfat olarak kullanılan bazı kelimelerin er- yardımcı fiiliyle önce birleşik fiil olarak kullanıldıkları sonra da kaynaşmayla fiilin eke dönüştüğü aşağıdaki örnekler üzerinden söylenebilir. Yaş er- < yaş-ar-, sarı er- < sar(ı)-ar- kara er- < kara-(e)r- boz er- < boz-ar, deli er- < dedi-(e)r- gibi yapılardaki isimleri fiilleştiren yapı er- yardımcı fiili olmalıdır. Ekleşen er- fiili bazen ünlü uyumuna uyumuş, bazen de kelime sonundaki ünlü ile kaynaşmıştır.

Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller adlı eserinde tarihi ve yaşayan Türk lehçelerinde bu eklerle türetilen kelimeler hakkında da değerlendirmeler yapan Necmettin Hacıeminoğlu, oluş bildiren geçişsiz fiillerin er- fiilinin ekleşmesiyle oluştuklarını belirtmiştir⁴³.

İsimden Fiil Türeten +r-, +ar- /+er- Eki ve Yapısı Üzerine başlıklı makalede eklerle ilgili görüşler deşendiren Vahit Türk, Tarihi ve çağdaş lehçelerin hemen tamamında karşılaşılan bu ekin üç farklı yapısının olduğunu belirtmiştir. Bu yapılardan birinin de “... isimlerden oluş bildiren geçişsiz fiiller türeten -ar- / -er-; -r- , bizce de ol- anlamında ana yardımcı fiil olarak kullanılan er- fiilinin ekleşmesi sonucunda oluşmuştur.”⁴⁴ diyerek er- yardımcı fiilindeki ekleşmeyi ifade etmiştir.

4.e. Kıl- :

Yapmak anlamındaki kıl- fiilinin de yardımcı fiil olarak kullanıldığı bilinmektedir. Namaz

⁴¹ Kuznetsov, agm., 1997, s.208.

⁴² Gabain, age., 2003, s.88

⁴³ Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller**, [Kültür Bakanlığı Yayınları](#), Ankara 1991,

⁴⁴ Vahit Türk, İsimden Fiil Yapan –al- / -el-; -l- ve –ar- / -er-; -r- Eklerinin Kökeni, İlmî Araştırmalar, Sayı 21, 2006, 188.

kılmak, kâfirlik kıl-, tamir kıl-, nazar kıl-, yetkili kıl- gibi isim + yardımcı fiil kalıbıyla kurulan birleşik fiillerde yer alan kıl- fiili bilinmeyen dönemde emir 2. tekil şahıs çekiminde yardımcı fiil olarak kullanılmış olabilir. Eski Türkçe dönemi metinlerinde emir 2. tekil şahıs çekim örnekleri olarak kel-gil, bak-gıl, tut-gıl vb. sayılabilir. Tarihi dönemlerde ortaya çıkan bu kullanım çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında da fonetik değişimlerle kullanılmaya devam ederken Türkiye Türkçesinde ve bazı lehçelerde belki kolay söyleyişe yönelme dolayısıyla kullanımdan düşürülmüştür.

Sonuç

Sonuç olarak Türkçedeki bazı eklerin kelimelerin ekleşmesiyle ortaya çıktığı görülmektedir. Ekleşme sırasında bazı eklerin uyum dışında kalarak tek şekilli kullanımları olmasına karşılık kelimelerden ekleşme yoluyla ortaya çıkan eklerin genellikle ünlü ve ünsüz uyumlarına uydukları görülmektedir. Ekleşmenin yardımcı kelime durumundaki bazı kelime türleriyle oluştuğu da dikkate değer bir durumdur.

KAYNAKÇA

- Arat, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bilig I Metin**, TDK Yay., Ankara 1979.
- Arat, Reşit Rahmeti, **Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig**, TDK YAY. Ankara 1991.
- Atalay, Besim (çev.), **Divanu Lugati't-Türk Dizini** Cilt 4, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1999.
- Atalay, Besim, **Türk Dilinde Kökler ve Ekler Üzerine Bir Deneme**, Türk Dil Kurumu Yay. İstanbul 1942.
- Bazin, Lois, (çev.: E. Gemalmaz) "Türk Dilinin Müşterek Tarafları ve Temâyülleri", Mehmet Akalın, **Tarihi Türk Şiveleri**, TKAE Yay., Ankara, 1979, s. 15-28.
- Bilgin, Arif, **Osmanlı Saray Mutfağı**, Kitabevi Yay., İstanbul 2004.
- Buran, Ahmet - Alkaya, Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 412.
- Buran, Ahmet, "Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni" **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 207-214.
- Clauson, Sir Gerard, (çev.: Uluhan Özalan), "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler" **Dil Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 1 Güz 2007, s.192.
- Coşkun, Volkan, **Özbek Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000.
- Delice, H. İbrahim, "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi" **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 9. Sayı, Sivas 2000, s. 135-150.
- Emre, Ahmet Cevat, "Türkçede Çoğul (*) Belgisi -ler'in Etimolojisi Üzerine Bir Araştırma" **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1940**, Ankara 1941: s.41.
- Emre, Ahmet Cevat, **Türkçenin İsim Temelleri**, İstanbul 1943.
- Eraslan, Kemal, "Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu", **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996**, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1999, s. 381.
- Ercilasun, Ahmet B., "-maç -meç Eki Üzerine" **Makaleler**, Akçağ Yay., Ankara 2007, s.353
- Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 2005, s.197.
- Ersoy, Feyzi, "+gil Eki Üzerine" **Dil Araştırmaları Dergisi**, Cilt :1, Sayı : 1, Ankara Güz 2007, s.27.
- Gabain A. Von (çev. Mehmet Akalın), **Eski Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2003.
- Gülsevin, Gürer - "Türkçede 'Sıra Dışı' Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine", **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s.1267-1283.
- Hatiboğlu, Vecihe, "Türkçede Eklerin Kökeni" **Türk Dili** C. XXIX, S. 268, TDK Yay., Ankara, Ocak 1974, s. 331-332.
- Hatiboğlu, Vecihe, **Türkçenin Ekleri**, Türk Dil Kurumu Yayını Ankara 1981.

- İlhan, Nadir, Türkçede Ek+Kök/Kök+Ek Kaynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 4/8 Fall 2009, s.1573-1574. (1572-1594)
- İlhan, Nadir, **Türk Dilinde Çokluk**, Manas Yayıncılık, Elazığ 2009.
- Korkmaz, Zeynep "Türkçede -acak / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi** C.XVII/1-2, Ankara, 1959, s. 159-168.
- Korkmaz, Zeynep, **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları**, 3. Baskı Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1994.
- Korkmaz, Zeynep, "Türkçede ok / ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Birinci Cilt, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 107.
- Kuznetsov, Petro İ., "Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1997, s.201.
- Öner, Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- Şçerbak, A. M., "Türkçe Morfoloji Tarihini İnceleme Meselesine Dair" **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1989**, TDK Yay. Ankara, 1994, s. 318-319.
- Tamir, Ferhat, "Kazak Türkçesi" **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör A. Bican Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s.440.
- TDK, **Derleme Sözlüğü C.XI**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1979, s.4025.
- TDK., **Derleme Sözlüğü C.V**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1971, s.3639-3640.
- Tekin, Şinasi "Türkçede -mA- olumsuzluk eki ile -dık+ eki nereden geliyor?" **Tarih ve Toplum**, Şubat 1990, C.13, S.74, s.14-17.
- Türk, Vahit, İsimden Fiil Yapan -al-/ -el-; -l- ve -ar- / -er-; -r- Eklerinin Kökeni, **İlmi Araştırmalar**, Sayı 21, 2006, 183-191
- Zeynalov, Ferhat, **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, Cem Kültür Yay., İstanbul 1993.